

Vilniaus universiteto Archeologijos katedra (nuo įkūrimo iki 1966 metų)

Mykolas Michelbertas

1940 m. rugsėji Vilniaus universitete buvo įsteigta Archeologijos katedra. Švęsdami katedros įkūrimo 70 metų jubiliejų, galime apžvelgti gana sudėtingą nuėitą kelią, katedroje dirbusių žmonių veiklą, jų indėlį į Lietuvos ir baltų genčių archeologijos mokslą, specialistų archeologų rengimą. Galima iš karto pažymėti, kad Archeologijos katedros, kaip ir viso lietuviškojo Vilniaus universiteto, veikla nuo 1940 m. yra susijusi su sunkiu ir labai sudėtingu Lietuvos istorijos tarpsniu.

Nesiruošiant plačiau aptarti Archeologijos katedros universitete įkūrimo istorinį kontekstą, tenka apsiriboti kai kuriais gerai žinomais Lietuvos istorijos faktais. Beje, apie archeologijos mokslą universitetuose, archeologų rengimą jau yra rašę keletas autorių. L. Šabajevaitė, remdamasi kitų autorių darbais ir archyvine medžiaga, aptarė archeologijos ir etnografijos mokslų padėtį Vilniaus Stepono Batoro universitete 1919–1939 m., aprašė ten įkurtą ar laikinai veikusių katedrų veiklą, šio universiteto Archeologijos muziejaus tyrimėjimus (Šabajevaitė, 1980, p. 95–107). Archeologijos mokslo padėtį Lietuvos universitetuose aptarė ir P. Kulikauskas (1981, p. 111–118), o savo prisiminimuose pateikė įdomių faktų apie darbą Vilniaus universitete (Kulikauskas, 2000, p. 304–326; 2003, p. 121–133). Šiek tiek apie darbą Vilniaus universitete užsimena ir pirmasis nuo 1940 m. Archeologijos katedros vedėjas J. Puzinas (2005, p. 41–43). Apie Vilniaus universiteto Archeologijos katedros veiklą trumpai užsiminta ir Lietuvos archeologijos istorijoje (Kulikauskas, Zabiela, 1999, p. 227, 247, 249, 254). Plačiausiai archeologija Vilniaus universitete nušviesta A. Luchtano (1999, p. 7–14). Jis nemaža dėmesio skyrė ir 1990 m. atkurto katedros veiklai.

Šio straipsnio tikslas yra aptarti Vilniaus universiteto Archeologijos katedros istoriją nuo 1940 m. (įkūrimo) iki 1966 m., kai katedra buvo „inkorporuota“ į naujai sukurtą Lietuvos TSR istorijos katedrą. Aptariant katedros istoriją, tenka remtis ne tik kitų autorių

straipsniais, prisiminimais, bet ir archyvine medžiaga, bene objektyviausiai atspindinčia katedros veiklą.

Pirmiausia keletas žodžių apie tai, kokiomis aplinkybėmis buvo įkurta Archeologijos katedra. 1939 m., kai Lietuvai buvo gražintas Vilnius ir dalis Vilniaus krašto, Lietuvos valstybei iškilo ir Vilniaus universiteto pertvarkymo klausimas. 1939 m. pabaigoje Lietuvos švietimo ministerija buvusio Stepono Batoro universiteto reikalams tvarkyti paskyrė prof. Igną Končią. Jis faktiškai perėmė Vilniaus universiteto rektorius pareigas. Gruodžio 13 d. Seimas priėmė universitetų įstatymą, pagal kurį atkuriamas lietuviškas Vilniaus universitetas laikinai turėjo vadovautis Vytauto Didžiojo universiteto statutu. Pagal šį įstatymą lietuviškojo universiteto veikla turėjo prasidėti 1939 m. gruodžio 15 d. ir tą dieną Vilniaus universitete turėjo būti atidarytas Humanitarinių mokslų fakultetas (toliau – HMF). Šiuo reikalu turėjo būti perkeltas personalas ir studentai iš Kauno. Perkėlimas iš Kauno į Vilnių turėjo prasidėti po 1940 m. sausio 1 d. (žr. Vilniaus universiteto istorija 1579–1994 (toliau – VUI), 1994, p. 238–243).

Apskritai reikia pažymėti, kad 1940–1944 m. buvo bene pats sudėtingiausias ir sunkiausias Vilniaus universitetui laikotarpis. Čia ir nelengvas Stepono Batoro universiteto sulietuvinimas, paskui prasidėjusi Vilniaus universiteto „sovietizacija“, vėliau – nacių valdžios kišimasis į universitetų veiklą ir antroji sovietinė okupacija. Bene įdomiausiai šį universiteto raidos tarpsnį savo atsiminimuose yra aprašęs rektorius prof. Mykolas Biržiška (Biržiška, 2005, p. 88–215; žr. Pšibilskis, 2005). Šiam laikotarpiui daug dėmesio skyrė ir Vilniaus universiteto istorikai (VUI, 1994, p. 243–264; Pšibilskis, 2009, p. 315–360; ir kt.). Žinoma, šio laikotarpio permainos lietė ir Archeologijos katedrą.

Pirmasis Vilniaus universiteto HMF tarybos posėdis įvyko 1940 m. sausio 5 d. Kaune. Jame nutarta fakultete įsteigti Archeologijos seminarą, jo vedėju

išrenkamas privatdocentas Jonas Puzinas¹. Jo globai buvo pavesti universiteto Archeologijos ir Etnografijos muziejai. J. Puzino padėjėju išrenkamas vyr. asistentas Juozas Baldžius, o 1940 m. vasario 15 d. posėdyje Archeologijos muziejaus muziejininke – Regina Volkaitė².

Taip prasidėjo prof. dr. Jono Puzino, žymiausio tarpukario Lietuvos archeologo, Lietuvos mokslinės archeologijos pradininko, karjera Vilniaus universitete³. 1935–1939 m. J. Puzinas dirbo Kauno Vytauto Didžiojo universiteto HMF Etnikos katedroje – studentams skaitė Lietuvos proistorės kursus. Vilniaus universiteto rektorius aktu privatdocentas J. Puzinas Etnikos katedroje (jau perkelta į Vilnių) buvo paskirtas į „vakuojančio vyr. mokslo personalo vietą nuo 1940 m. sausio 1 d. ligi 1941 m. sausio 1 d.“⁴ Vilniaus universitete jam teko ir visuomeninės pareigos – jis buvo paskirtas lietuvių studentų tautininkų „Neo Lithuania“ korporacijos globėju.

Kartu su Vytauto Didžiojo universiteto HMF į Vilniaus universitetą studijuoti persikėlė ir šio fakulteto studentai. Iš įvairių išlikusių archyvinių dokumentų matyti, kad vienos pirmųjų Vilniaus universiteto studentų knygoje užregistruotos Regina Volkaitė ir Rimutė Jablonskytė (1940 m. sausio 19–21 d.), šiek tiek vėliau – Marija Birutė Alseikaitė⁵.

1940 m. pavasario semestrą Vilniaus universiteto Etnikos katedroje buvo pradėti rengti archeologai.

Šio darbo nenutraukė 1940 m. birželį įvykusi pirmoji sovietinė okupacija, tačiau buvo padaryti kai kurie pertvarkymai. 1940 m. rudens semestro pradžioje HMF Etnikos katedra buvo padalyta į dvi atskiras – Etnologijos ir Archeologijos – katedras.

Tikslios Vilniaus universiteto Archeologijos katedros įkūrimo datos iš archyvinių dokumentų nepasisekė nustatyti, tačiau nekyla abejonių, kad 1940 m.

rugsėjį katedra veikė, nes LTSR Liaudies komisarų tarybos Biudžeto komisijos 1940 m. rugsėjo 26 d. nutarimu Vilniaus universiteto Archeologijos katedrai buvo skirti du etatai – vienas vyresniojo ir vienas jaunesniojo mokslo personalo darbuotojų⁶.

Taip prasidėjo Vilniaus universiteto Archeologijos katedros veikla. 1940 m. rugsėjo 20 d. J. Puzinas buvo išrinktas Archeologijos katedros vedėju. Nuo 1941 m. sausio 1 d. LTSR švietimo liaudies komisaras, remdamasis Liaudies komisarų tarybos nutarimu Nr. 382, § 3, Vilniaus universiteto personalo narius patvirtino pagal TSRS aukštųjų mokyklų mokslo personalo kategorijas. J. Puzinas buvo prilygintas profesoriumi, turinčiam daktaro laipsnį⁷. R. Volkaitė jos pačios prašymu nuo 1940 m. lapkričio 20 d. buvo atleista iš HMF Archeologijos muziejaus vedėjos pareigų, o 1941 m. balandžio 5 d. HMF tarybos posėdyje buvo išrinkta Archeologijos katedros asistente⁸. Taigi, Archeologijos katedroje dirbo tik du mokslo personalo nariai – J. Puzinas ir R. Volkaitė.

Darbas nenutrūko ir nacistinės Vokietijos okupacijos metais. 1941 m. rudenį doc. J. Puzinas vėl išrenkamas Archeologijos katedros vedėju, o gruodžio 5 d. pristatomas kandidatui rinkti ekstraordinariu profesoriumi⁹. Be katedros vedėjo pareigų, J. Puzinas nuo 1941 m. birželio 26 d. iki pat pasitraukimo į Vakarų buvo ir HMF dekanas, nuo 1941 m. rugpjūčio 7 d. – Vilniaus universiteto Senato narys¹⁰.

J. Puzinas ne tik dirbo universitete, bet ir turėjo pareigas Kultūros paminklų apsaugos komisijoje, o 1941 m. balandžio 18 d. buvo išrinktas Mokslų akademijos viceprezidentu (Pšibilskis, 2009, p. 336).

Universitete archeologijos dalykų paskaitos buvo skaitomos ne tik archeologijos, bet ir etnologijos bei Lietuvos istorijos grupės studentams¹¹. Etnologams prof. J. Puzinas skaitė Lietuvos proistorės kursą, istorikams – bendrąją archeologiją bei Lietuvos proistorę. Daugiausia archeologijos dalykų buvo skaitoma archeologijos grupei – tai bendroji archeologija, Lietuvos archeologija, proistorės tyrimo metodai,

¹ Humanitarinių mokslų fakulteto Tarybos posėdžių protokolai. Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – VUBR), fondas 98-VU1, p. 2.

² VUBR, f. 98-VU1, p. 10.

³ J. Puzino mokslinė ir pedagoginė veikla yra nušviesta daugelio autorių (žr. Mažiulis, 1983, p. 13–29; Kulikauskas, Zabiela, 1999, p. 221–230; ir kt.), o išsamiausia jo darbų bibliografija paskelbta mūsų katedros leidinyje (žr. Pemkus, Tautavičius, 2005, p. 9–38, ten nurodyti ir straipsniai apie J. Puziną).

⁴ VUBR, f. 98-VU14, p. 17.

⁵ VUBR, f. 98-VU3, p. 1; f. 98-VU13, p. 1.

⁶ Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. 754, ap. 1, byla Nr. 2, p. 48–49.

⁷ VUBR, f. 98-VU14, p. 96; f. 98-VU52, p. 113.

⁸ VUBR, f. 98-VU14, p. 76; f. 98-VU1, p. 53.

⁹ VUBR, f. 98-VU1, p. 71, 79.

¹⁰ VUBR, f. 98-VU52, p. 217.

¹¹ Žr. LTSR Vilniaus universiteto 1940/41 mokslo metų tvarkaraščiai. Vilnius, 1941. VUBR, f. 98-VU47.

archeologams taip pat buvo privalomas archeologijos seminaras, buvo organizuojamos muziejinės pratybos. Pratyboms vadovavo asistentė R. Volkaitė.

Karo metu katedra archeologinių tyrinėjimų nevykdė, todėl studentai archeologinės lauko praktikos neturėjo.

Negausi buvo ir Archeologijos katedros darbuotojų mokslinė produkcija. J. Puzinas paskelbė straipsnį apie labai turtingą senojo geležies amžiaus kapą Veršvuose (Puzinas, 1941 b, p. 28–42), ankstyvojo geležies amžiaus kapą Kurmaičiuose (Puzinas, 1941 a, p. 19–27), nedidelį straipsnį apie Vilniaus pilis (Puzinas, 1944, p. 80–88), R. Volkaitė-Kulikauskienė – straipsnį apie Stačiūnų kapinyno antkaklės (Volkaitė-Kulikauskienė, 1943, p. 80–95).

Karo metais Archeologijos katedra parengė pirmuosius archeologijos specialistus. 1942 m. universitetą baigė P. Kulikauskas, R. Volkaitė-Kulikauskienė, R. Jablonskytė-Rimantienė ir M. Alseikaitė-Gimbutienė. Jau studijų metais susiformavo tolesnė jų mokslinio darbo kryptis. R. Jablonskytė apgynė diplominį darbą „Stambieji titnaginiai dirbiniai ir kampinės kultūros klausimas Lietuvoje“, o vėliau tapo žymi akmens amžiaus specialistė, M. Alseikaitė – „Laidosena Lietuvoje geležies amžiuje“, kuris leido jai toliau gilintis į baltų genčių laidoseną. Beje, M. Alseikaitė-Gimbutienė 1944 m. vasarą paruošė daktaro disertaciją „Laidosena Lietuvoje proistoriniais laikais“. 1944 m. birželio 17 d. HMF tarybos posėdyje disertacijai vertinti buvo sudaryta komisija, į kurią išrinkti J. Puzinas, K. Jablonskis ir J. Balys¹². Šią disertaciją M. Alseikaitė-Gimbutienė apgynė jau būdama emigracijoje, Tiubingene (Vokietija).

Susumavus pirmųjų Vilniaus universiteto Archeologijos katedros veiklos metų (1940–1944) rezultatus galima teigti, kad sunkiomis sąlygomis buvo parengti keli archeologijos specialistai, vykdomi, nors ir nedidelės apimties, mokslo tyrimo darbai. Dauguma J. Puzino parengtų archeologų (P. Kulikauskas, R. Volkaitė-Kulikauskienė, R. Jablonskytė-Rimantienė) liko Lietuvoje, tęsė tyrinėjimus ir prisidėjo prie tolesnės Archeologijos katedros veiklos rengiant specialistus.

1944 m. vasarą, Raudonajai armijai artėjant prie Vilniaus, prof. J. Puzinas su šeima pasitraukė į Vakarų, juo pasekė ir M. Alseikaitė-Gimbutienė. 1944 m. liepos 13 d. Vilnius buvo užimtas Raudonosios armi-

jos, nors mūšiai Žemaitijoje, Šiaurės ir Vakarų Lietuvoje tarp sovietų ir vokiečių ginkluotųjų pajėgų tęsėsi iki 1945 m. sausio.

Vilniaus universitetas hitlerinės okupacijos – karo metais gerokai nukentėjo (žr. VUI, 1994, p. 265–267), tačiau jo veikla naujos sovietinės okupacijos sąlygomis nesustojo. Nuo 1944 m. liepos vidurio rektoriaus pareigoms buvo paskirtas prof. Kazimieras Bieliukas, o aukštųjų mokyklų reikalus tvarkė vėl atkurtas LTSR švietimo liaudies komisariatas. 1944 m. rugsėjo 30 d. posėdyje Vilniaus universiteto senatas nusprendė, kad tarp kitų universitete veikia Istorijos-filologijos fakultetas, o jame yra Istorijos skyrius¹³. Archeologijos katedra tapo Istorijos-filologijos fakulteto dalimi. Joje asistente dirbo R. Volkaitė-Kulikauskienė, o nuo 1944 m. rugsėjo 1 d. pradėjo dirbti ir P. Kulikauskas¹⁴. Švietimo liaudies komisaro J. Žiugždos 1945 m. spalio 6 d. įsakymu P. Kulikauskui buvo pavesta laikinai eiti Istorijos-filologijos fakulteto Archeologijos katedros vedėjo pareigas (nuo 1945 m. rugsėjo 1 d.) (pav.).

1947 m. Istorijos-filologijos fakulteto Archeologijos, Etnografijos ir Meno istorijos katedros buvo sujungtos į Muzeologijos katedrą. Po kelerių metų – 1949 m. – pastaroji katedra buvo reorganizuota – tapo Archeologijos ir etnografijos katedra. Jos vedėja buvo išrinkta R. Volkaitė-Kulikauskienė ir vadovavo katedrai iki 1962 m. Šioje katedroje ne pagrindines pareigas turėjo ir valandininku dirbo P. Kulikauskas, o jo pagrindinė darbovietė nuo 1948 m. buvo Mokslų akademijos Istorijos institutas. Nuo 1951 m. Archeologijos ir etnografijos katedroje valandininku pradėjo dirbti vienas pirmųjų pokario archeologijos specialybės absolventų Adolfas Tautavičius. Jis nuo 1954 m. kovo 17 d. iki 1959 m. birželio 30 d. turėjo ir ne pagrindines pareigas.

Metams bėgant, kilo ir Archeologijos ir etnografijos katedros dėstytojų mokslinė kvalifikacija. 1949 m. birželį Lietuvos istorijos instituto taryboje P. Kulikauskas apgynė mokslų kandidato (dabar – daktaro) disertaciją „Kurmaičių archeologiniai paminklai ir jų tyrimų duomenys“. 1950 m. sausį toje pačioje taryboje mokslų kandidato disertaciją apgynė ir R. Kulikauskienė. Jos disertacijos tema – „IX–XII a. Lietuvos gyventojų materialinė kultūra laidojimo paminklų tyrinėjimų duo-

¹² VUBR, f. 98-VU1, p. 109.

¹³ VUBR, f. 98-VU52, p. 297.

¹⁴ VUBR, f. 98-VU117. P. Kulikausko asmens byla.

Nuorašo išrašas

IŠAKYMAS Nr.357/A

Švietimo Liaudies Komisaruiatui

Vilnius.

1945 m. spalio mėn. 6 d.

§ 2.

Vilniaus Valstybinio Universiteto Istorijos-Filologijos fakulteto archeologijos katedros vyresniajam dėstytojui, neturinčiam mokslų kandidato laipsnio, KULIKAUSKUI Pranui leidžiu laikinai eiti to paties fakulteto archeologijos katedros vedėjo pareigas nuo 1945 metų rugsėjo mėnesio 1 dienos.

(J. Žiugžda)

ŠVIETIMO LIAUDIES KOMISARAS

Nuorašas tikras: A.v.

(parašas)

Inspektorius

Nuorašo išrašas tikras:

h *Žiugžda*
Vilniaus Universiteto
Kanceliarijos Viršininkas

Pav. Švietimo liaudies komisarą J. Žiugždą išakymas dėl P. Kulikauskos skyrimo Istorijos-filologijos fakulteto Archeologijos katedros vedėju. VUBR, f. 98-VU117

menimis“. 1956 m. liepos 7 d. R. Kulikauskienei buvo suteiktas mokslinis docento vardas. 1954 m. mokslų kandidatu tapo ir A. Tautavičius, apgynęs darbą „Rytų Lietuva m. e. pirmajame tūkstantmetyje“. Tai buvo pirmosios disertacijos iš archeologijos, apgintos pokario Lietuvoje.

Šie trys katedros darbuotojai ir dėstė pagrindinius archeologijos kursus universitete. P. Kulikauskas skaitė (iki 1955 m.) archeologijos pagrindų kursą, kuris buvo privalomas visiems istorijos specialybės studentams. Vėliau šį kursą perėmė A. Tautavičius. R. Kulikauskiene skaitė bendrą Lietuvos archeologijos, archeologinių tyrimų metodikos, slavų-rusų archeologijos kursą, A. Tautavičius – Pabaltijo archeologijos, Lietuvos archeologinių tyrimų istorijos kursus. Visi katedros darbuotojai vedė seminarus, vadovavo studentų kursiniams ir diplominiams darbams. Labai svarbu buvo tai, kad archeologijos specializacijos studentams buvo organizuotos lauko tyrimų praktikos.

Jau 1948 m., tiriant Linksmaučių kapinyną Pakruojo r., dalyvavo ir Vilniaus universiteto studentai.

Savaime suprantama, kad pirmaisiais pokario metais dirbti buvo gana sunku. Įvairius to laikotarpio sunkumus, darbo Vilniaus universitete niuansus gana vaizdžiai ir emociškai savo prisiminimuose yra aprašęs P. Kulikauskas (2000, p. 304–326; 2003, p. 121–133). Trūko vadovėlių, kitų mokomųjų priemonių, inventoriaus lauko tyrimų darbams. Nors prie Archeologijos ir etnografijos katedros buvo nedidelė specializuota biblioteka, joje iš pradžių archeologinės literatūros buvo negausu. Daugiausia joje buvo carinės Rusijos leidinių, kai kurie lenkiški archeologijos žurnalai, viena kita lietuviška knyga. Vakarų Europos archeologų darbai dėl vadinamosios „geležinės uždangos“ į ją nepatekdavo, o kai kurie prieškariniai ir karo metų vokiški leidiniai iš senųjų prūsų archeologijos buvo „įkalinti“ specfonde. Biblioteka faktiškai buvo papildoma tik įvairiais Tarybų Sąjungoje leidžiamais

archeologijos žurnalais ir leidiniais, kaip antai „Sovetskaja archeologija“, „Kratkije soobščeniya Instituta istoriji materialnoj kultūry“, „Materialy i issledovaniya po archeologii SSSR“ ir kt. Tai, be abejo, gerokai ap sunkino ir studentų mokymo procesą, ir pačių dėstytojų mokslinį darbą.

Dėstytojų mokslinis darbas negalėjo būti visiškai visavertis dar dėl vienos priežasties. Slaptu LKP(b) centro komiteto nutarimu moksliniuose darbuose buvo uždrausta minėti pasitraukusių į Vakarų Lietuvos tyrinėtojų, vadinamų „tėvynės išdavikais“, darbus. Todėl pirmųjų pokario dešimtmečių Lietuvos archeologų darbuose nerasime J. Puzino, latvių archeologų V. Ginterio, F. Balodžio, E. Šturmo, kai kurių vokiečių archeologų pavardžių, bet tik nuorodas į leidinius (pvz., „Senovė“, „Gimtasai kraštas“, „Prussia“ ir kt.). Todėl kai kurie užsienio tyrinėtojai, nežinodami tikrosios padėties, kartais pašaipiai stebėdavosi, kodėl Lietuvos archeologai nėra skaitę savo pirmtakų darbų.

Kalbant apie sunkumus, iškilusius Vilniaus universiteto archeologams, reikia pasakyti dar vieną dalyką. Kaip mini P. Kulikauskas, ne kartą teko susidurti su negatyviu požiūriu į archeologiją, kaip istorijos mokslų dalyką. Archeologijos reikšmės seniausios mūsų krašto istorijos pažinimui nesuprato ne tik gamtos ar technikos mokslų atstovai, bet ir kai kurie humanitarai, net istorikai. Vieną tokių linksmiausių pavyzdžių apie archeologijos mokslo „supratimą“ pateikia P. Kulikauskas. Kai jis dėl archeologijos dalyko kreipėsi į rektorių matematiką prof. Z. Žemaitį ir paaiškino, kad yra archeologas, Z. Žemaitis tepasakė: „o, vadinasi, homo sapiens...“ (Kulikauskas, 2000, p. 313). Be abejo, kadangi archeologijos mokslo nesuvokdavo kai kurie Vilniaus universiteto rektorato, netgi Istorijos fakulteto dekanato atstovai, sunkiausiai būdavo išsprendžiami finansavimo klausimai.

Nepaisant sunkumų, universiteto Archeologijos ir etnografijos katedra sėkmingai rengė archeologijos specialistus. 1949 m. pavasarį universitetą baigė pirmoji pokario archeologė – Kazimiera Gabriūnaitė. Iki 1962 m. kiekvienais metais būdavo išleidžiama nuo dviejų iki šešių archeologų. Iš viso iki tų metų archeologijos specializaciją baigė apie 40 žmonių, kai kurie jų įsidarbino įvairiose mokslo institucijose (O. Navickaitė-Kuncienė, V. Daugudis, L. Nakaitė-Vaitkunskenė, V. I. Sadauskaitė-Mulevičienė, V. Urbanavičius, M. Michelbertas, A. Merkevičius ir kt.) ar

šalies muziejuose (B. Burokaitė-Tautavičienė, S. Juodelis, A. Grybauskaitė-Jankevičienė, J. Naudužas, I. Čekauskaitė-Misiūnienė, N. Urbonaitė-Lisankienė, J. Antanavičius ir kt.). Deja, dauguma jų mus jau paliko – iškeliaavo Anapilin.

1962 m. Archeologijos ir etnografijos katedroje įvyko kai kurių pokyčių. Tų metų rudenį baigėsi katedros vedėjos doc. R. Kulikauskienės kadencija ir ji perėjo dirbti į MA Istorijos institutą. Savo ruožtu į universitetą grįžo P. Kulikauskas ir dirbo katedros vedėju nuo 1962 iki 1966 m. – katedros uždarymo. 1964 m. P. Kulikauskui buvo suteiktas mokslinis docento vardas. Archeologijos ir etnografijos katedroje 1960–1962 m. vyr. dėstytoju dirbo Algirdas Jakaitis (vėliau jis įstojo į aspirantūrą ir perėjo dirbti administracinio darbo).

1966 m. fakultete buvo įkurta Lietuvos TSR istorijos katedra. Pradžioje ją norėta pavadinti Lietuvos istorijos, archeologijos ir etnografijos katedra, tačiau, rektoriui nesutikus, liko Lietuvos TSR istorijos katedros pavadinimas (žr. Kulikauskas, 2003, p. 130–133).

Nuo 1948 iki 1966 m. Vilniaus universiteto archeologai daug nuveikė tiriant Lietuvos archeologijos paminklus. Dažnai universiteto archeologai organizuodavo ekspedicijas kartu su tuometiniu Mokslų akademijos Istorijos institutu. Tokios ekspedicijos 1948–1949 m. buvo į Linksmučių kapinyną, 1949 m. – Lavių kapinyną, Kretingos r., 1952–1954 m. – Nemenčinės piliakalnį, Vilniaus r., 1954 ir 1957 m. – Migonių archeologijos paminklus, Kaišiadorių r. (Kulikauskas, 2003, p. 175–192). Šių ekspedicijų reikšmė yra ta, kad buvo surinkta gana daug papildomų duomenų apie Vakarų ir Šiaurės Lietuvos laidoseną viduriniame ir vėlyvajame geležies amžiuje, po ilgos pertraukos vėl pradėti tyrinėti Rytų Lietuvos piliakalniai, tirtas ir archeologijos paminklų kompleksas (Migonys). Ypač vertingi duomenys gauti tyrinėjant Nemenčinės piliakalnį, kuriame buvo aptikti senojo ir vėlyvojo geležies amžiaus kultūriniai sluoksniai. Čia rasta gana daug senojo geležies amžiaus daiktų, kalbančių apie to laikotarpio Rytų Lietuvos gyventojų materialinę kultūrą, amatus, žemdirbystę.

Iš kitų Archeologijos ir etnografijos katedros organizuotų ekspedicijų reikia paminėti Punios piliakalnio Alytaus r. tyrinėjimus 1958–1959 ir 1961–1962 m., Rudaminos piliakalnio Lazdijų r. tyrinėjimus (kartu su Istorijos institutu) 1965 m., Kunigiškių-Pajevonio piliakalnio Vilkaviškio r. 1963–1964 m. tyrinėjimus.

Taigi daugiausia dėmesio buvo skirta piliakalniams. Ypač vertingi Kunigiškių-Pajevonio piliakalnio tyrinėjimai, davę daug naujos medžiagos apie Užnemunės piliakalnių įtvirtinimus senajame geležies amžiuje.

Reikia pabrėžti, kad universiteto archeologų tyrinėtų paminklų medžiaga buvo visą laiką skelbiama moksliniuose straipsniuose ir monografijose. 1951 m. buvo paskelbti Linksmučių kapinyno (Volkaitė-Kulikauskienė, 1951, p. 279–314), 1958 m. – Nemenčinės piliakalnio ir Migonių archeologijos paminklų (Kulikauskas, 1958, p. 20–43; Volkaitė-Kulikauskienė, 1958 a, p. 44–64) tyrinėjimų duomenys, o Užnemunės piliakalniams skirta P. Kulikausko monografija (Kulikauskas, 1982). Paskelbta gana daug apibendrinamojo pobūdžio straipsnių tiek Lietuvos, tiek įvairiuose TSRS leidiniuose. Juose aptariami atskirų laikotarpių paminklai, pagrindiniai Lietuvos gyventojų užsiėmimai, įvairių laikotarpių papuošalai, klasinės visuomenės susidarymas ir kt. Tiesa, pirmaisiais pokario metais neišvengta sovietinei istorinei literatūrai privalomų reikalavimų – J. Stalino „genialaus veikalo kalbos mokslo klausimais“ pagarbinimo, „buržuazinių archeologų“ pakeiksnojimo, marksizmo klasikų veikalų citavimo.

Atskirai reikia paminėti R. Volkaitės-Kulikauskienės darbą „Lietuvos archeologiniai paminklai ir jų tyrinėjimai“ (1958 b). Tai buvo pirmoji mokomoji priemonė iš archeologijos, skirta visų pirma studentams. Joje aptartos pagrindinės archeologijos paminklų rū-

šys, pateikti kai kurie jų tyrimų rezultatai, o antroje dalyje kalbama apie paminklų apsaugą ir lauko tyrinėjimų metodiką.

1961 m. pasirodė stambiausias apibendrinamojo pobūdžio Lietuvos archeologijos veikalas – „Lietuvos archeologijos bruožai“ (Kulikauskas, Kulikauskienė, Tautavičius, 1961), faktiškai paruoštas dirbusių ir dirbančių Vilniaus universitete archeologų jėgomis. Tai buvo labai svarbus įvykis Lietuvos archeologijos istorijoje. Knygoje pateikta Lietuvos archeologijos paminklų tyrinėjimų istorija, kur kas plačiau negu ankstesniuose darbuose apžvelgti atskirų laikotarpių paminklai, pateikta daug naujų duomenų pažinti Lietuvos gyventojų užsiėmimams, amatams, prekybiniam ryšiams, įtvirtintoms ir neįtvirtintoms gyvenvietėms, aptarti kai kurie baltų genčių etninės istorijos klausimai. Ši knyga ne tik apibendrina Lietuvos archeologijos paminklų tyrinėjimo duomenis, bet ir tapo parankinė studijuojantiems Lietuvos archeologija.

Apibendrinant Vilniaus universiteto Archeologijos (vėliau – Archeologijos ir etnografijos) katedros veiklą nuo 1940 iki 1966 m. galima teigti, kad, nepaisant karo ir pokario sunkumų, Lietuvai buvo parengta gana daug specialistų archeologų. Didelis katedros darbuotojų įnašas į įvairių laikotarpių archeologijos paminklų tyrinėjimus, svarus indėlis skelbiant ir apibendrinant paminklų medžiagą, paruošiant stambiausius to meto Lietuvos archeologijos darbus.

ŠALTINIAI

Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius. Fondas 98-VU1, 98-VU3, 98-VU13, 98-VU14, 98-VU47, 98-VU52, 98-VU54, 98-VU101, 98-VU117.

Vilniaus universiteto archyvas, darbuotojų A. Jakaičio

(A-2077), P. Kulikausko (K. Nr. 1393), R. Kulikauskienės (K-2926) asmens bylos.

Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. 754, ap. 1, byla Nr. 2.

LITERATŪRA

Kulikauskas P., 1958. Nemenčinės piliakalnis. In: *Iš lietuvių kultūros istorijos*. I. Vilnius, p. 20–43.

Kulikauskas P., 1981. Archeologijos mokslas Vilniaus universitete. In: *Istorija*. XXI (1). Vilnius, p. 111–118.

Kulikauskas P., 1982. Užnemunės piliakalniai. Vilnius.

Kulikauskas P., 2000. Archeologija Vilniaus universitete (amžininko prisiminimų šiuipynys Archeologijos katedros 50-mečio jubiliejaus proga). In: *Lietuvos istorijos metraštis*. 1999. Vilnius, p. 304–326.

Kulikauskas P., 2003. Kelias į archeologiją. Vilnius.

Kulikauskas P., Kulikauskienė R., Tautavičius A., 1961. Lietuvos archeologijos bruožai. Vilnius.

Kulikauskas P., Zabiela G., 1999. Lietuvos archeologijos istorija (iki 1945 m.). Vilnius.

Luchtanas A., 1999. Archeologija Vilniaus universitete. In: *Archaeologia Litwana*. 1. Vilnius, p. 7–14.

Mažiulis A., 1993. Prof. J. Puzinas ir jo mokslinis palikimas. In: *Jonas Puzinas. Rinkiniai raštai*. I. Proistorė. Chicago, p. 13–29.

Pemkus A., Tautavičius A., 2005. Prof. dr. Jono Puzino bibliografija 1926–2004. In: *Archaeologia Litwana*. 6. Vilnius, p. 9–38.

Puzinas J., 1941 a. Ankstyvojo geležies amžiaus kapas, surastas Kurmaičiuose, Kretingos vls. In: *Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus metraštis*. I. Kaunas, p. 19–27.

Puzinas J., 1941 b. Ankstyvojo geležies amžiaus kapas, surastas Veršvuose. In: *Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus metraštis*. I. Kaunas, p. 28–42.

Puzinas J., 1944. Iš Vilniaus pilių praeities. In: *Kūryba*. Nr. 2, p. 80–88.

Pšibilskis V. B., 2005. Mykolas Biržiška ir Vilniaus universitetas. Vilnius.

Pšibilskis V. B., 2009. Mykolas Biržiška. Vilnius.

Šabajevaitė L., 1980. Archeologija ir etnografija Vilniaus Stepono Batoro universitete (1919–1939 m.). In: *Istorija*. XX (2). Vilnius, p. 95–107.

Vilniaus universiteto istorija 1579–1994. 1994. Vilnius.

Volkaitė-Kulikauskienė R., 1943. Stačiūnų kapinyno antkaklės. In: *Gimtasai kraštas*. Nr. 31. Šiauliai, p. 80–95.

Volkaitė-Kulikauskienė R., 1951. Linksmečių (Pakruojaus raj., Šiaulių srit.) kapinyno 1948 m. tyrinėjimų duomenys. In: *Lietuvos istorijos instituto darbai*. I. Vilnius, p. 279–314.

Volkaitė-Kulikauskienė R., 1958 a. Migonių (Jiezno raj.) archeologiniai paminklai. In: *Iš lietuvių kultūros istorijos*. I. Vilnius, p. 44–64.

Volkaitė-Kulikauskienė R., 1958 b. Lietuvos archeologiniai paminklai ir jų tyrinėjimai. Vilnius.

VILNIUS UNIVERSITY, DEPARTMENT OF ARCHAEOLOGY (FROM THE ESTABLISHMENT UNTIL YEAR 1966)

Mykolas Michelbertas

Summary

The aim of this article is to describe the history of the Department of Archaeology in Vilnius University from 1940 (the establishment) to 1966, when the department was integrated into the newly formed Lithuanian SSR Department of History. This article refers to the works of other authors, memorials and archival material.

The circumstances surrounding the establishment of the Department of Archaeology go back to 1939, when the province of Vilnius was given back to Lithuania. Then the question of restructuring the Vilnius University also arose. On December 12th, 1939, the Parliament passed a higher education law, which stated that the activities of the Lithuanian university would begin on December 15th, 1939, along with the opening of the Faculty of Humanities (FH) on the same day. For this reason the staff and students from the Vytautas Magnus University in Kaunas had to be moved to Vilnius. The relocation was set to begin after January 1st, 1940.

The first meeting of the FH Council was held in Kaunas, on January 5th, 1940. It was decided to establish the Seminar of Archaeology with freelance docent J. Puzinas as its Head. The University museums of Archaeology and Ethnography were also entrusted to his care. Senior assistant Juozas Baldžius was elected to be his aid, while on February 15th, 1940, R. Volkaitė was elected as the museologist of the Archaeology museum. Thus began the career of Professor Ph. D. Jonas Puzinas in Vilnius University, the most famous interwar Lithuanian archaeologist and the pioneer of scientific archaeology in Lithuania.

The work did not stop in June of 1940, after first Soviet occupation, although there were some changes. In autumn semester of 1940 the Department of Ethnics was divided into two separate Departments of Ethnography and Archaeology.

Department of Archaeology in Vilnius University was established in September of 1940. On the September 20th J. Puzinas was elected to head of the Department of Archaeology and on January 1st, 1941, he was equated to a professor with a Ph. D. In the FH Council meeting on of June 5th,

1941, R. Volkaitė was elected assistant of the Department of Archaeology. So there were two academic researchers working in the Department at that time.

The work did not cease during the years of Nazi Germany occupation. In the autumn of 1941 docent J. Puzinas was once again elected Head of Department of Archaeology. On December 5th he was presented as candidate for election of extraordinary professor. Until J. Puzinas fled to the West, he also was the Dean of FH (from June 26th, 1941) and the member of Vilnius University Senate (from August 7th, 1941).

Teaching of archaeology disciplines in the University was not reserved to archaeology students only, but also to Ethnography and Lithuanian History students. During the war the Department did not conduct archaeological research so students did not have any fieldwork practice. The Department's staff produced only a small amount of academic publications.

In the summer of 1944 when the Red Army was approaching Vilnius, Professor J. Puzinas and his family fled to the West followed by M. Alseikaitė-Gimbutienė. However, the majority of archaeologists (former students of J. Puzinas), such as P. Kulikauskas, R. Volkaitė-Kulikauskienė and R. Jablonskytė-Rimantienė remained in Lithuania, continued their research and contributed to the preparation of specialists in the Department of Archaeology.

At the beginning of second Soviet occupation in autumn of 1944, the Department of Archaeology became a part of the History and Philology Faculty. R. Volkaitė-Kulikauskienė and P. Kulikauskas worked in the Department.

In 1947 the Departments of Archaeology, Ethnography and Art History in the History and Philology Faculty were reorganised into the Department of Museology. A few years later (in 1949) that Department was reorganised into the Department of Archaeology and Ethnography. R. Kulikauskienė became the Head of the Department and she held the post until 1962. P. Kulikauskas worked in this Department as an

hourly paid scholar, whose primary job since 1948 was in the Institute of History of the Academy of Sciences. In 1951 one of the first post-war graduate archaeologists Aldolfas Tautavičius started to work in the Department of Archaeology as hourly paid scholar; it was his secondary job from March 17th, 1954 to April 30th, 1959. These three researchers taught the major archaeology courses at the university.

The scientific work of the lecturers could not be fully fledged for one reason. By the secret decree of Lithuanian Communist Party's (b) Central Committee, it was prohibited to mention the publications of researchers who fled to the West and were referred to as 'motherland traitors'. Therefore the names of J. Puzinas, Latvian archaeologists V. Ginters, F. Balodis, E. Šturms and some German archaeologists did not appear in the Lithuanian archaeologists' publications for the first post-war decades. There only were references to such publications as "Senovė", "Gimtasai kraštas", "Prūsia" and others. For this reason some foreign researchers, who did not know the real situation, sometimes tauntingly wondered why Lithuanian archaeologists do not know the publications of their predecessors.

Despite the difficulties in the post-war period, the Department of Archaeology and Ethnography successfully prepared professional archaeologists. 2 to 6 archaeologists graduated every year until 1962. Until that year 40 people received a degree in archaeology and part of them worked in various science institutions. In 1962 docent P. Kulikauskienė started to work at Institute of History of the Academy of Sciences. Docent P. Kulikauskas returned to the University and was the Head of the Department until 1966 when Department was closed.

From 1948 to 1966 Vilnius University archaeologists did a lot of research on Lithuanian archaeological sites. University archaeologists were often organising expeditions together with the Institute of History of the Academy of Sciences.

The most important sites worth noting are: Linksmučiai burial ground (Pakruojis district), Laiviai burial ground (Kretinga district), Nemenčinė hillfort (Vilnius district), Migonys archaeological complex (Kaišiadorys district),

Kunigiškės-Pajevonys hillfort (Vilkaviškis district). The monuments' material, researched by the University archaeologists, was published in the form of scientific articles and monographs. In addition, a number of summarising articles were appeared in both Lithuanian and various USSR publications.

R. Volkaitė-Kulikauskienė's work "Lietuvos archeologiniai paminklai ir jų tyrinėjimai" ("Lithuanian Archaeological Monuments and Their Research") has to be singled out. It was the first study book for students of archaeology, presenting the main types of archaeological monuments and some research results in the first half, while the second half dealt with heritage preservation and field research methodology.

"Lietuvos archeologijos bruožai" ("The Features of Lithuanian Archaeology") by P. Kulikauskas, R. Kulikauskienė and A. Tautavičius was published in 1961 and it was the biggest summarising work of Lithuanian archaeology yet, practically written by former and current University archaeologists. It was a very important event in the history of Lithuanian archaeology. The book described the research history of Lithuanian archaeological monuments, reviewed the sites from different periods with more detail than any previous publications, presented new data about the activities, crafts, trade relations, fortified and unfortified settlements of the Lithuanian people, discussed some questions about ethnic history of the Baltic tribes. This book not only summarised the research data of Lithuanian archaeological monuments, but also became a study book of Lithuanian archaeology.

Concluding the Vilnius University Department of Archaeology (later – the Department of Archaeology and Ethnography) activities from 1940 to 1966, it must be noted that despite the war and post-war difficulties it prepared a lot of archaeology specialists for Lithuania. The staff of the Department of Archaeology made significant contributions investigating the sites of different archaeological periods, publishing and summarising the research material and preparing the most important publications about Lithuanian archaeology at the time.

*Translated by Lijana Remeikaitė
Iteikta 2010 m. kovo mėn.*